

ئىرادە ، فەلسەفە و ئەدەب

ھۆشەنگ شېخ محەمەد

ھەگەر ئەم رازى بىن كۆ دىرۇكا فەلسەفە ئى گرىك دەستپىدكەت، ئەفە رامانا فەلسەفە ئانكو فىانا حىكمەت، ئى فەلسەفە پىشتى پىشداچوون و گوھورپىن و وھارەكا بى راوھستىان ئى فىانا حىكمەت بىو بەرھەمھىنانا حىكمەت. ئانەكو فەلسەفە بىتنى نەما فىان و ھەولدان بۇ بدەستفەھىنانا حىكمەتەكى بەلكى بىو بەرھەمھىنەرى حىكمەتان ئى.

ئەدەب ئى ھەگەر ب رەنگەكى ئى رەنگان كەتتە بىن بارى فەلسەفە و ھزرگرنەك فەلسەفە بىو بىت، ئەوئى بىتنى فىان نىنە بۇ حىكمەت، بەلكى ئەدەب ئى دىشەت حىكمەت و مانايان بەرھەم بىنەت.

فەلسەفە و ئەدەب دوو بوارن كۆ ھندەك جارن ئاوتتە ھەف دىن و ئەم نەشەن ئىك جودا كەين، بۇنمۇنە سوھرەوھردى ئىك ئوان سوئى و فەلەسوفانە كۆ تىكستىن وى ھەم ئەدەبى و ھەم فەلسەفە، يان ئەم دىشەن بىئىن سوھرەوھدى ب شەر و چىرۇكان دەرپىن ئى فەلسەفە خوە كرىە. نىچە ئىك ئىك ئوان فەلەسوفابە كۆ ھەم فەلسەفە خوە و ھەم ئەدەبىاتا خوە ئاوتتە ھەف كرىنە، "زەردەشت وھا ئاخفت" چەند فەلسەفە ھندەئى ئەدەب. ئەفە ئىك كۆ نىچە خودان دىوانەكا شەرىە. جان پۇل سارتەر دىسان ئىك ئوان فەلەسوفابە كۆ زەحمەتە مرۇف بىشەت بەرھەمىن وى ئى فەلسەفە بىو بونخوزىيا وى جوداكەت.

دیاره دقیرهدا من نهقیّت بیژم کو ب چ رنگان فهلسهفه ژ هر رنگهک ئەدهبی پایه بلندتر و بالاتره. نهخیر بو من بخوه ئەدهب خودان پایهیهکا بلنده و تژیه ژ ستاتیکا و بهایین هزری و فهلسهفی. و گهلهک جارن ژى ئەدهب دشیت گهلهک مانا و حیکمهتین فهلسهفی بهرههم بینیت. بهرههمهینانا ئەدهبی بهاییهک نینه بتنی دکایا فهلسهفی ژدایک ببیت.

کورد رنگه دیرۆکهک دریز دگهل ئەدهبی ههبت، لی دگهل فهلسهفی نهخیر. رنگه کوردان گهلهک دهقین ئەدهبی ههبن، لی دهقین فهلسهفی نهخیر.

ئایا دهقین ئەدهبی کوردی بوچی نهشیاینه مانا و حیکمهتین فهلسهفی خهلق بکهن؟ (هر چنده مهرج ژى نینه ئەدهب مانا و حیکمهتین فهلسهفی بهرههم بینیت)

رنگه نهبوونا بنهمایهک هزری بو دیارده و چه مکیژ یاری ب رنگهک رهخهگرانه و رامانهک کویر بو دیاردهیان وهه کربیت فهلسهفا ب ئانکویا بهههمهینانا مانا و حیکمهتان نهگههته تیگستین کوردی.

پیشبهریکرنا دیاردهیان بی بنهمایهک هزری- رهخهیی- بهرههمهینەر بو مانایین نوی سهخته ببیته فهلسهفه و تهنانهت ئەدهب ژى.

دهربازبوون ژ سنورین ئەدهبی یین ههیی، ل سهر بنهمایهک هزری، چوون بهرهف شکاندنا سنورین هزرکرنا زال. ل سهر بنهمایهک رهخهیی، پهیوهندییا نقیسینی ببیته پهیوهندییهک ئازاد دنافههرا بهرههم و ئیرادا نقیسهری، هندهک مهرحین سهرهتایینه بوپکو ئەدهب بشیت هههم ببیته فهلسهفه و هههم ببیته بهههمهینهری مانایین نوی.

مانایین نوی، مهردم ژى مانایهک کو بشیت سستهمین ههیی هلوهشینیت و ل شوینا وان سستهم نوی دامهزینیت کو ئەو سستهم ببیته زاینهگهههک بو مانایین تازه.

بو نمونه، (مرن) ئیک ژوان دیاردانه کو دشیت ببیته بهرههمهک ئەدهبی ، تیگستهک مانایهک نوی بدهته مرنی بیی کو ببیته کراس گوهورپین یان بدویماهی هینانا پرۆزا ژیانى یان دویماهییهکا سهخیف یان ببیته ههق و فهگوهاستن بو دونیایهک دی ب ئانکویهکا دینی یان ههر پیشبهرییهک دی کو دینی، فهلسهفی و ئەدهبی.

نقیسهه چهوان بشیت ژوان هزرین ههیی ل سهر مرنی دهربازبیت؟
پیویسته ژ مانایین وان سستهمان دهربازبیت ئەوین مانایهک یان چهندین مانایان ددهنه مرنی.

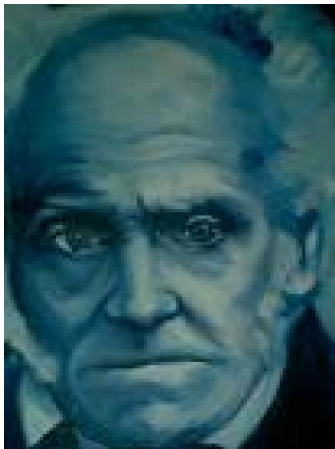
نقیسهه چهوان ژ وان سستهمان دهرباز دبیت؟
رامان کرن و رهخهگرتن ل سهر بنهمایهک هزراییانه پیویستن لی بهس نینه. ئەو تشتی نقیسههری ژ مانایین سستهمان دهرباز دگهت، هزرهک ئازاد و شکاندنا سنورین سستهمین جفاکی و سیاسی و فهلسهفی و دینی و عهشیرتی و رهوشت و تیتالیین ئەدهبی و گههشتنه ب ئیرادهیا بیگهرد یا نقیسههری.

رەنگە نقيسەر بشيْت ب رِيْكا ژيْدەر و كەنالين مەعريفى يين جياواز بنەمايەك هزرى دامەزىنيت، رەنگە ب رِيْيا رەخنەى بشيْت گەلەك سنوران بشكىنيت، رەنگە ئازادانە هزرگەت و بگەهتە پلەيا بەرھەمھينانا مانايان. ئى ديسان ئەفە ھەموو رِيْژەييە و نقيسەرى ناگەھينە داھينانەكا بِيْگەرد، داھينانا بِيْگەرد پِيْويستى ب ئيرادەيەكا بِيْگەردە.

ھەموو تِيْكستين فەلسەفى و ئەدەبى نەشين دەرپرينى ژ ئيرادەيەك بِيْگەرد بگەن، ئيرادا بِيْگەرد پِيْويستى ب جەستەيەك بِيْگەردە. جەستەيەك كو بشيْت دەرپرينى ژ روخا خوہ بگەت، روخا جەستەى كو ئيرادەيا مرؤفان و مرؤفى نقيسەرە.

نقيسەر بۇيكو خودان روخا خوہ بيت ب بِيْگەردى، پِيْويستە جەستەيەك بِيْگەرد ھەببت، مِيْشك ب هزرىنن سستەمان جەستەيى نقيسەرى داگير نەكەت. بەلكى بەروفاژى جەستە بشيْت هزرىنن سستەمان كۆنترۆل بگەت و ب سەردا زال بيت. ژوان سستەمان ژى فەلسەفە و ئەدەب.

كۆنترۆل كرنا سستەمىن فەلسەفى و ئەدەبى ب ئانكوييا دەرپازبوونى دەيت ژوان. دەرپازبوون

ژى ژفەلسەفەى و ئەدەبى ب گەھشتە ئيرادەى دببت. ئەو ئيرادەيا كو دشيت فەلسەفە و ئەدەبى دناف خودا ھەرس بگەت و ژى دەرپازژى بببت. كويربوون د فەلسەفەى و ئەدەبى بۇ دەرپازبوونى مەرجهكە بۇ گەھشتە ئيرادەى. ئەو ئيرادەيا شۇپنھاوەر دببىژتى پالدا نا كۆرە. پالدا نەك كو ئەقلى وەك بەشەك ژ جەستەى دنياسيت نەوەك بەروفاژى. ئەگەر فەلسەفە و ئەدەب بەرھەمى ئەقلى مرؤفى بن، ئەفە ئەقل بخوہ بەرھەمى جەستەيە، ل پشت ئەقلى ئيرادەيەك ھەيە. ئيرادەيەك بِيْگەرد كو دەرپرينى ژ روخا مرؤفى دگەت.

دەرپرين ژ جەستەى، ژ روخا مرؤفى، مانايەك نوى ددەتە تِيْكستى.

گەلەك تِيْكست دەرپرينى ژ مرؤفى دگەن، ئى ئەو دەرپرين چەند بى سنعەتكارى و بى دەستپورەنن فەلسەفى و ئەدەبى يە؟

ئەقل ب رِيْژەيپن جياواز د تِيْكستيدا بەرھەفە، وەك چەوان سۆز و ھەلچوون و ھەستين جورەوجور ژى بەرھەفن.

ئەفە ژبلى ئەو دەستكارين بۇ جوانيى مەسەلەيپن ستاتيكي دەينە كرن. كو ھەموو وەدكەن تِيْكست بِيْگەرد نەببت.

تِيْكستين بِيْگەرد، كو ببنە جەستەيپن بِيْگەرد. روخا بِيْگەردا نقيسەرى، وەكخوہ دەيتە دە نە وەك ب سنعەتكارى و دەستپورەدانن فەلسەفى و ئەدەبى.

دەستیۆەردان، دەستدریژیكرنه بۆ سەر ئیرادەیا نقیسەری. فەلسەفە و ئەدەب هەردوو ب رەنگەکی ژ رەنگان دەستکارییا ئیرادەیا نقیسەری دكەن. بۆیکو تیکست ببیتە تیکستەك گونجای دگەل رەوشەنبیرییا هەیی یان تیکستەك داھینەرانه ب پێشان دگەل تیکستین هەیی یان دەربیرینی ژ ھزرەك یان فەلسەفەھەك یان دیاردەھەك بکەت.

تیکستین بۆ دەستیۆەردان، ژ ئەنجامی پەیوھندییا نقیسەری و ئیرادەیا وی دەھیت، کا نقیسەر چەند دھیت دفی پەیوھندییدا ئیرادەیا خوە ب سەر ھزرین و ئەدەب و فەلسەفە زالی کەت نەوھك بەروفاژی.

ئیرادا بنگەھی داھینانا بیگەرە. نەوھك ئەقل و ئەدەب و فەلسەفە. ئیرادا بیگەرد جەستەھەك بیگەرد و روھەك بیگەرە. ئەو روھ ژی چەند بھیت خوە ب ھەمیئفە بنقیستەفە نەوھك تنی بەشەك ژ خوە کو ئەوژی ئەقلە.

تیکست ھەگەر نەبیتە ھەموو جەستە، نابیتە ئیرادەھەك بیگەرد. بۆ ئیرادەھەك بیگەرد ژی تیکست ھەمیشە تزیە ژ گەرد و خالیین نیگەتییف کو نەشین نەمانایەك نوی بەرھەم بینن و نەئیرادەگی ژی نازاد بکەن.

ئیک ژ ئەرکین تیکستی ئەو دەربیرینی ژ ئیرادەھەك نازاد بکەت. لۆ بەری وی دھیت نقیسەر خودان ئەو ئیرادا نازاد بیت کو بھیت روھا خوە بەھیتە زمان. زمانۆ ئیرادە، تیکستە.

ئەو زمان دھیت دەربیرینی ژ مانا و ھیکمەتین خوە بکەت. و پشتر ئەقل ژی وان مانا و ھیکمەتان بکەتە فەلسەفە و ئەدەب.

کەواتە، فەلسەفە و ئەدەب، بریتین ژ مانایین ئیرادەیا مروقی. ئیرادا نقیسەری مانا و ھیکمەتان بەرھەم دەھینیت، و نقیسەر فەلسەفە و ئەدەبی چیدکەت نەوھك بەروفاژی.